

TKO SU BILI ATERIKSI, NAVODNO, IZ OSIJEKA I IZ ODRE KRAJ ZAGREBA ¹

Izvorni znanstveni rad

UDK 904:726>(497.5 Osijek)“652”

726.852(497.5 Osijek)“01”

MIRKO BULAT

Umaška 11

HR-31000 Osijek

U radu autor pokušava razriješiti problem mjesta nalaza te druga pitanja u svezi rimske nadgrobne stele Aterikovih oslobođenika Urbane i njenoga sina Getula. Stela navodno potječe iz Osijeka i uspoređuje se sa stelom iz Odre kraj Zagreba, na kojoj se također spominje Ateriks. Autor iznosi tumačenja tog keltskog imena.

U Muzeju Slavonije u Osijeku pohranjena je još od 1949. g. jednostavna nadgrobna stela od žučkastog pješčenjaka (inv. br. 6150), koju je tadašnja ravnateljica Muzeja, dr. Danica Pinterović, dala dopremiti iz gornjogradskog židovskog groblja na Čepinskoj cesti u Osijeku (PINTEROVIĆ 1954: 170; 1958: 41,42; 1967: 36–37; 1978: 41 i 149, T. IV/3).

Ono što je posebno zanimljivo na toj steli, jedinjoj takvoj po obliku i materijalu među rimskim kamenim spomenicima u Muzeju, jest njezin, jedinstveni nadgrobni natpis *Ateriksove* oslobođenice *Urbane*, u dobi od 50 godina, i njenog sina *Getula*, u dobi od 16 godina, *Aterikovih* oslobođenika. Spomenik su dali postaviti nasljednik */Arcto*, te braća i sestre najdražem bratu. Njeno prvo čitanje ispravili su Ana i Jaroslav Šašel (A. et J. ŠAŠEL 1963: str. 103, br. 292), što je dr. D. Pinterović prihvatila i navela u bilješci 78 svoga rada iz 1967. g.

Tako iz ovog, u svemu jedinstvenog spomenika, proizlazi niz otvorenih pitanja: od mjesta nalaza, jer je po nekoj usmenoj tradiciji navodno nađen kod Grabovca, i odatle dopremljen na gornjogradsko židovsko groblje, do pitanja podrijetla kamena od kojeg je načinjen. Potom, radionice u kojoj je načinjen, o robovlasniku *Ateriksu*, njegovom imanju i odnosima prema *Urbani*, *Getalu*, njegovoj braći i sestrama i */Arktu* te njihovim međusobnim odnosima, datiranju spomenika itd. Na ta pitanja pokušala je, barem djelomično, odgovoriti dr. Pinterović u navedenim

radovima, na koje ćemo se detaljnije osvrnuti, a sada najprije navodimo nalaz drugog spomenika o *Ateriksu*, koji nas je naveo na ponovno postavljanje toga pitanja.

Riječ je, naime, o nalazu puno luksuznije stele u selu Odri kraj Zagreba početkom 90-ih godina prošloga stoljeća, koja je dospjela u Arheološki muzej u Zagrebu, i o kojoj je pisao A. Rendić-Miočević u Obavijestima Hrvatskog arheološkog društva 1993. g. (A.RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1993: 28-31), a na čijem se natpisu spominje još jedan *Ateriks*.

Naime, ta je vlasnička stela, za razliku od navodno osječke koju su postavili oslobođenici, izrađena od bijelog mramora, s tri različita pojasa prednjeg dijela, svojim natpisom odaje da je postavljena *Titu Flaviju*, *Aterikovom* sinu *Ateboduu*, u dobi od 75 godina, zaslužnom veteranu Druge varcijanske, kohorte bivšem kornikulariju prefekta, i njegovoj supruzi *Krispini*, u dobi od 50 godina, te unuku *Flaviju Augurinu*, od 5 godina.

U ovome prijevodu Rendićeve rekonstrukcije oštećenja teksta natpisa stvarala su probleme u njegovu tumačenju. U njemu je važno istaknuti ime *Ateboduovog* oca, *Ateriksa*, također tipično keltskog, identično našem koji navodno potječe iz Osijeka. Važno je spomenuti da ni ovaj *Ateriks*, za razliku od svojega sina, nije stekao rimsko građansko pravo. Ako uvažimo Rendićevo datiranje stele u kraj 1. st., da je *Ateboduus* rođen oko 20-te godine, njegov otac oko 1. g., on je mogao biti unovačen oko 38. te otpušten oko 63. g.

Prije svega, osvrnut ćemo se na problem mjesta nalaza „osječke“ stele, navodeći kronološkim slijedom

¹ Ovaj rad predvidio sam kao dio većeg rada o Keltima u Slavoniji koji sam radio prije par godina, no zbog velike obimnosti teme i teškoća u radu nisam uspio dovršiti.

nedoumice koje navodi dr. Pinterović: «U novembru 1949. prenijeli smo s jevrejskog groblja u gornjem gradu rimski nadgrobni spomenik, koji vjerojatno potječe s terena Murse ili njezine okolice (Kako je spomenik dospio na groblje, nismo mogli sigurno ustanoviti, ali smo saznali da je bio za vrijeme okupacije u bivšoj Fridmanovoj kući u ulici J. Vlahovića br. 16, gdje je stanovao arheolog Schmidt, direktor Germanskog muzeja u Osijeku») (PINTEROVIĆ 1954: 170)²

Dalji podatak D. Pinterović o tome glasi: «Priopćujem još jednu stelu zbog njenih veoma skromnih stilskih oznaka, kao i sadržajno karakterističnog natpisa. Prikazana je na sl. 9 (inv.br. 6150), a prenesena je u Muzej g. 1949. s gornjogradskog jevrejskog groblja» (PINTEROVIĆ 1958: 41).

U idućem spomenu te stele (PINTEROVIĆ 1967: 36–37) ne kaže ništa o mjestu nalaza, dok u svom opsežnom radu o antičkoj Mursi (PINTEROVIĆ 1978: 41) stelu vezuje uz Mursu: «Kamen je navodno pronađen na gornjogradskom jevrejskom groblju, pa ako bi se smjelo tvrditi da je nađen *in situ*, moglo bi se pomišljati da je tamo, a to je rimskoj koloniji Mursi jugozapad, *Ateriks* imao svoje gospodarstvo. Poznato je da su se i članovi «familije» nekog gospodarstva pokapali u okolu nekog zemljišta (E. Thomas, *Röm. Villen*, 198–201)»

Rezultati dosadašnjih terenskih obilazaka lokacije za sada ne potvrđuju ovu pretpostavku. Rekognosciranjem gornjogradskog židovskog groblja osnovanog 1850. g. na Čepinskoj cesti (SRŠAN 1996: 36), kao i bližih okolnih terena, koji su od 19. st. jako izmijenjeni, nisu utvrđeni nikakvi tragovi rimske arhitekture, ili bilo čega drugog rimskog ili prapovijesnog (osim, naravno, neolitskog naselja na obližnjem Hermanovom vinogradu, koje je istraživao V. Celestin još 1895. g. (CELESTIN 1897: 104–109). Teren zapadno od gornjogradskog židovskog groblja nije još doduše detaljnije istraživan³, pa bi se možda njegovim detaljnim ispitivanjem eventualno mogli otkriti tragovi *Ateriksove* vile rustike, gdje je naš jedinstveni spomenik navodno pronađen, i odakle je dopremljen na

gornjogradsko židovsko groblje. Moguću povezanost stele s djelatnošću njemačkog arheologa R. R. Schmidta za sada ne nalazimo (GRUBIŠIĆ 2002: 134).

U osječkom muzeju prenosilo se, kako je rečeno, usmeno, da je taj spomenik nađen na Grabovcu, ali ne i na kojem? Postoje naime Grabovac u Baranji, Grabovac kod Dalja, Grabovac kod Vukovara, odnosno Sotina, i Grabovac kod Đakova, dok nam Grabovac zapadno od židovskog groblja nije poznat. Tako pitanje mjesta nalaska spomenika za sada ostaje otvorenim.

Idući problem, bilo bi keltsko razdoblje kojemu je *Ateriks* pripadao. Naime, sudeći po svemu, ovaj *Ateriks* nije mogao pripadati prvom keltskom horizontu – razdoblju keltske vlasti kod nas od prvog dolaska vjerojatno krajem 4. st. pr. Kr., do njihovog odlaska 279. g. u napad na Makedoniju i Grčku, gdje su kod Delfa poraženi, te jedni odlaze u Malu Aziju, a drugi se vraćaju u Panoniju.

Time je nastupio drugi keltski horizont – drugo razdoblje keltske vlasti kod nas, kad su se naselili u današnjem Srijemu i Slavoniji kao Veliki Skordisci na zapadu do Mons Claudius – a (Moslavačke gore?) Morave na istoku, te kao Mali Scordisci istočno od nje (MOCSY 1962: 527). Tu su imali svoja naselja i nekropole sve do dolaska Rimljana koji su ih porazili 88. g. pr. Kr. i time omogućili našim panonskim domorocima – Andizetima, da se oslobode njihove vlasti (MOCSY 1962: 530). Oni su ih vjerojatno i istrijebili na području Murse jer je tada prestalo njihovo pokapanje na keltskoj nekropoli na ciglani A istočno od Donjega grada, dok su preživjeli u Baranji kao Eravisci, u Srijemu kao Scordisci i kod Zagreba kao Varcijani i još dalje kao Taurisci⁴.

Nakon toga, pojavljuju se početkom rimske vlasti u Mursi keltski pojedinci u augzilijarnim jedinicama 1. st., u augzilijarnom taboru kraj andizetske Murse koji su ovamo poslani kao rimski vojnici iz keltskih područja u Alpama i južnoj Galiji, nemajući veze s onim ranijim našim Keltima. S ranijim našim Keltima nemaju veze ni oni koji su nakon Hadrijanovog proglašenja, vjerojatno 124. g., Murse za Koloniju Eliju Mursu, služiti tu kao

2 Po GRUBIŠIĆU 2002: 122, to nije bila Fridmanova kuća, nego kuća direktora Kožare Žige Deutscha koju je Poglavnik darovao njemačkoj narodnoj skupini za njemački muzej još u travnju 1941. g. Ta se kuća nalazila na uglu tadašnje Desatićine i Jegerove ulice, dok je u Fridmanovoj kući blizu gornje stanovao ravnatelj Heimatmuseuma povjesničar Rudolf Schmidt iz Novog Sada (s kojim je zamjenjen arheolog R. R. Schmidt).

3 Nešto dalje od gornjogradskog židovskog groblja poznati su mi slučajni ranorimski nalazi i neistražena nalazišta kako slijedi; fibula iz Livane kod Čepina (neobjavljena); figuralno ukrašena brončana drška namještaja s Franjinog dvora, nedavno nađena i još neobjavljena; vrlo rani ulomci fine keramike u jamama u novom jarku kod Cerovca istočno od Bizovca, također neobjavljeni; atipični ulomci keramike iz iskopa sa zgrade Frigisa na zapadnom dijelu Retfale (neobjavljen grob sa staklenim bocama na Kravičkim livadama između Čepina i Josipovca

(BULAT 1965: 294), dok bi temelji rimske zgradice od opeka u Brondinom kanalu južno od Josipovca bili kasnoantički (BULAT 1981: 185). Od spomenutih nalazišta možda bi najinteresantniji bili Franjin dvor kod Kolodvara, Cerovac kod Bizovca i Kravičke livade između Josipovca i Čepina, pa bi ih valjalo kao i još mnoge druge lokalitete, kada bi imali arheologa i sredstava, istražiti, da bi dobili makar i negativni odgovor na pitanje o porijeklu Urbanine i Getulove stele i mjestu *Ateriksovog* imanja.

4 Kelti su na području Murse imali za prva dva razdoblja svoje vlasti kod nas od 279. . i poslije 279. do 88. g. /?/ utvrđeno naselje – opidum, iz kojeg su vladali okolnim domaćim stanovništvom. Neutvrđena naselja imali su tamo gdje su činili većinu stanovništva, a utvrđena gdje je bilo obratno. Mursanski opidum protezao se uz Dravu od Carinarnice na zapadu do kraja Vodeničke ulice na istoku dok je s južne strane bio zaštićen obrambenim sustavom (BULAT 1989: 12).

pojedinci u gradskim i provincijalnim ustanovama kao službenici sve do propasti Murse od provale Sarmata 173. g.

Naravno da je pored osnovnog andizetskog stanovništva tu bilo i italskih i drugih doseljenika, ali Kelti više nisu bili domaći stanovnici⁵. Nakon poraza Markomana, Kvada i Sarmata od Marka Aurelija, on je naselio prekogranične keltske Kotine koji opet nisu imali veze s onim ranijim Keltima, na močvarno područje Vuke između Murse (Osijeka) i Cibala (Vinkovaca) koje su isušili i pretvorili u «raj zemaljski». Iz zahvalnosti što su pomogli doći na vlast, Septimije Sever ih je uzeo za svoje gardiste u Rimu, pa su odatle poznati po tamošnjim natpisima.⁶

Ovo pokazuje, da *Ateriks* i njegova «familija» navedena na našoj steli, a koju je dr. Pinterović na osnovi karaktera pisma, njezinom jednostavnom stilu i nedostatku formule D.M. datirala na kraj 1., ili eventualno poč. 2. st. (PINTEROVIĆ 1978: 41), nisu mogli tada živjeti na području Murse, već negdje drugdje gdje su Kelti preživjeli istrebljenje u 1. st. pr. Kr. Za pretpostaviti je da bi mogao biti Grabovac u Baranji kod Eraviska, ili Grabovac kod Vukovara kod Skordiska. U slučaju da stela potječe iz Grabovca u Baranji, morala bi biti dopremljena na gornjogradsko židovsko groblje prije 1941. g., jer je Baranja tada predana Mađarima, a Židovi u Osijeku i drugdje doživjeli stradanja.⁷

Antičkih nalaza ima na području Grabovca u Baranji (PINTEROVIĆ 1956: 237) i Grabovcu kod Vukovara (BRUNSCHMIDT – KUBITCHEK 1880: 102–103), no oni, nažalost, nisu još istraženi. Navedena ranorimska nalazišta zapadno od Osijeka također nisu istražena, pa nam ni ona ne mogu dati odgovore na ta pitanja.

5 Jedini dosad poznati keltski paljevinski grob iz Osijeka, poslije početka i ovdje intenzivne romanizacije nakon gušenja velikog panonskog ustanka od šeste do devete godine, potječe sa sjeveroistočne strane mursanske nekropole na istočnoj strani Trga Vladimira Nazora (sada bana Jelačića), datiran u prvo stoljeće nove ere po teško oštećenim priložima od paljevinske lomače, Augustovim novcem i istočno keltskim minimom faze «C» iz groba 27 (GÖRICKE – LUKIĆ 2000: 65). Mogao je potjecati od keltskog doseljenika toga doba s područja izvan Murse a ne od Kelta iz prva dva razdoblja, jer su oni, po meni, bili istrebljeni, kao u istočnom Srijemu (Skordisci), srednjem mađarskom Podunavlju (Eravisci), zapadnoj Slavoniji (Varcijani), istočnoj Slavoniji (Latobici) itd. gdje su i bili potomci ranijih Kelta.

6 Kotini su stvarno bili keltski val između Murse i Cibala, a ne drugdje, a ovdje sam ih naveo da pokažem da *Ateriks* i njegova «familija» nisu mogli njima pripadati, iako su i oni bili Kelti. Dokazuje da su Kotini stvarno boravili između Murse i Cibala, a ne i drugdje, pa su ostali nepoznati zapadnim stručnjacima, natpise o njima naveli su već Brunšmid (BRUNŠMID 1900 : 81), Barkoczi (BARKOCZI 1964: 351), Pinterović (PINTEROVIĆ 1978: 81) i još ranije Mocsy (MOCSY 1962: 562), koji je naveo i katastrofu Panonije 258. do 160. g. u kojoj su i oni mogli propasti (i bid. 566).

7 Da su je Židovi odnekud drugdje dopremili u Osijek, mogli bi pretpostaviti i po njihovim ranijim otkupima naših rimskih

Što se tiče rodbinskih odnosa *Ateriksa* i njegovih oslobođenika, D. Pinterović misli da je patron *Ateriks* u svojoj «familiji» držao cijelu oslobođeničku obitelj *Urbane* i drugih navedenih na steli. Majčino ime *Urbana* ništa ne kazuje o njezinom podrijetlu, ali ime *Gaetulus* vodi nas u Afriku, gdje su *Getuli* poznati kao veliki narod na jugu Mauretanije, Numidije i Kirenaike na rubu velike pustinje; *Gaetulus* dakle po ocu *Arktu*, a možda i po majci, vuče lozu iz Afrike, odakle su mu roditelji odvedeni i prodani kao roblje u Panoniju (PINTEROVIĆ 1978: 41).

Za pretpostaviti je, da se to moglo dogoditi 24. g., kada se u Panoniju vratila legija IX Hispanorum iz Afrike, gdje je bila od 20. do 24. g.,⁸ pa ih je tada mogla i dovesti još kao djecu *Urbanu* i *Arkta*. Ona je tada mogla biti dobi od 10 godina (tj. rođena 15. g.) kada je prodana najprije nekom gradu gdje je prozvana *Urbana* (naime, njezino iskonsko getulsko ime nije nam poznato).

Otkupljena od *Ateriksa*, mogla je imati *Getula*, rođenog možda 49. g., i još ranije druge sinove i kćeri koji su žalili za *Getulom*, a *Arkto* joj je bio nasljednik. Budući je umrla u 50. godini života kao oslobođenica, a *Getul* kao oslobođenik u 16, to se moglo dogoditi 65. g., koja datira našu stelu.

Navedenim promišljanjem ova je stela starija od citiranog datiranja po D. Pinterović na kraj 1. ili poč. 2. st. U prilog ovome govori potpuno identična ptujska stela *Aula Postumija Seneke*, rodnom iz Parme, otpuštenog veterana legije XI., u dobi od 85 godina, koju su mu postavili oslobođenica *Postumia Iucunda* i oslobođenik *Primigenius*, a datirana je još ranije, u prvu pol. 1. st. (JEVREMOV 1988: 35). Inače, poznata je povezanost i sličnost spomenika *Poetovia* i Murse, odakle je pohorski mramor dopreman na splavima Dravom.

spomenika, tako je npr. jedan od osnivača osječkog muzeja Franjo Sedlaković otkupio 1881. g. nadgrobnu ploču Aurelije Sabine, udovice veterana Aurelija Abelona, za dvadeset i pet forinti od nekog Židova za osječki muzej (LJUBIĆ 1881: 84 – 85), dok je Društvo prijatelja starina Mursa otkupilo 1941 g. od Židova iz Židovskog opskrbišta u Vukovarskoj 89 «lijepi rimski žrtvenik s natpisima koji je upotrebljavan kao stalak za cvijeće» (GRUBIŠIĆ 2005: 199, 203, 206) (Radi se vjerojatno o žrtveniku Jupiteru od Marka Ulpija Januarija, nađenom 1773. g. kod zapadnog bedema Murse (KATANČIĆ 1782: 85) koji je zatim dugo vremena služio kao baza kipa Blažene djevice Marije na Vukovarskoj cesti (BRUNŠMID 1900: 26 ; PINTEROVIĆ 1978: 75), a kako je dospio Židovima nije poznato).

8 Legija IX Hispanorum bila je 20. g. prebačena iz Siscije */?/* u Afriku gdje je ostala dvadeset i četiri godine (MOCSY 1962: 612–613) gdje je sudjelovala u gušenju ustanka Takfarinata u Numidiji (MAŠKIN 1951: 352), pod Klaudijom otišla je u Britaniju, gdje je uništena 108. g. (BRUNŠMID 1895 :10). Od *getula* Rimljani su stvorili *Alu Flaviju Gaetulum*, koja je po Kenneru (KENNER 1870) bila do 86. g. u Judeji, a 114. g. po diplomi CIL XVI 61 u Donjij Panoniji (MOCSY 1962: 619), Panonija je i inače imala više puta i druge dodire sa sjevernom Afrikom (BULAT 2001 61: 65).

Sve su to samo hipotetička razmatranja, u nedostatku pouzdanih podataka o prvotnom mjestu nalaza (vjerojatno) osječke stele. Po njima *Ateriks* rođen oko 10. g., otkupljuje *Urbanu* i *Arktoa* oko 35. g. i oslobada oko 50. g.

Zanimljive su usporedbe ovih pretpostavki s podacima drugog *Ateriksovog* spomenika, onoga iz okolice Zagreba. Naime, vidjeli smo po Rendićevom naprijed navedenom radu, da je sin tamošnjeg *Ateriksa*, *Tit Flavije Atebuduo*, zaslužni veteran druge varcijanske kohorte itd., umro u dobi od 75 godina, po Rendiću krajem 1. st.

Ako je to točno, da je umro 25. g. 1. st., unovačen oko 38. g. i otpušten (nakon 25 godina službe) oko 63. g., dakle bilo je to još za Neronove vladavine. Međutim, moramo istaknuti, njegovo gentilno ime *Flavije*, pomiče te datume kasnije, tj. njegov otpust od kojega sve računamo, iza 69. g., kad je Vespazijan stupio na vlast uz pomoć panonskih legija i mizenske flote, u kojoj su služili i naši Breuci (MOSCY 1962: 625; MIŠKIV 1998: 8-15).

Što se tiče *Atebuduove* Druge varcijanske kohorte, imamo dosta podataka o njezinim vojnicima, uglavnom u tadašnjoj Germaniji, a što je za nas osobito važno. Navodimo, vojničku diplomu iz 80. g. iz Kamenskog kod Razgrada, izdanu pješacima i konjanicima koji su služili u jedanaest kohorta: među ostalima, u prvoj Flavijevskoj, i Varcijanovoj, koje su služile u Germaniji pod D. Novijem Priskom (PETRIKOVITS 1975: 61).

Ako je po toj, nažalost, znatno oštećenoj diplomi, 80. g. iz kohorte Druge Varcijana u Germaniji nakon 25 godina službe otpušten i sin zagrebačkog *Ateriksa*, *Atebuduus*, to bi značilo da je on bio unovačen s 18 godina (kako je to bilo uobičajeno) 55. g. Odnosno, rođen je 37. g., što značiti da mu je otac *Ateriks* rođen oko 15. godine.

Izračun pokazuje da su naš i zagrebački *Ateriks* mogli biti vršnjaci.

Važno je naglasiti da je za Flavijevaca započela municipalizacija jugozapadne Panonije pa je tako varcijanska Andautonija postala Municipium Flavium Andautonia, dok su Siscia i Sirmium u kojima su naseljeni veterani Ravenske flote, postale kolonije (PINTEROVIĆ 1978: 37).

Ako pak uzmemo u obzir pretpostavku da je *Atebuduo* rođen 37. g., unovačen 55. g., otpušten 80. g. u dobi od 43 godine, kada se oženio Krispinom, onda je u 85. godini života umro 112. g., koja datira zagrebačku stelu.

Kako bilo da bilo, može se s većom mogućnošću pretpostaviti da *Ateriksovo* imanje nije bilo na području osječkog gornjogradskog židovskog groblja, već negdje drugdje.

U nizu otvorenih pitanja, smatramo zanimljivim promišljanja vezana uz tumačenja imena *Ateriks*. Usporedbom takovih imena, kod većeg broja autora, imamo sljedeća značenja naziva OTAC u indoevropskim jezicima: sanskrtski *pitar*, grčki *pathēr*, latinski *pater*, toharski A *pacer*, toharski B *pacar*, gotski *fadar*, staroirski *athir* (MEJE 1965: 213).

Najstariji dosad poznati indoevropski naziv za taj pojam *otac* bio bi hetitski *attas* (MALLORY 1999: 27). Tako bi starokeltski *ate* bio srodan sa staroirskim *athir* i značio bi *otac*, dok nastavak *rix*, Martinet (MARTINET 1987: 38–39) povezuje s indijskim *radža*, latinskim *rex*, keltski *rix*. Tako, npr. *Vercingetorix* – vrhovni zapovjednik ratnika, s gotskim *reiks* = *riks* – zapovjednik, itd.

Tako bi keltsko ime *Ateriks* mogli prevesti kao *Otac – kralj* dok za ime njegovog sina *Atebuduus* zasad nema tumačenja.

KRATICE

AAH - Acta arheologica Academiae scientiarum Hungarie, Budapest
 AEM - Arheologisch – epigraphische Mitteilungen..... Wien
 AMZ - Arheološki muzej Zagreb
 AP - Arheološki pregled , Beograd
 CIL - Corpus inscriptionum latinarum, Budapest
 DISS. PANN – Dissertationes Pannonicae, Budapest
 HAD - Hrvatsko arheološko društvo

MSO - Muzej Slavonije, Osijek
 OZ - Osječki zbornik, Osijek
 PWRE – Paulys – Wissowa Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
 VAHD – Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmacije, Split
 VAMZ – Vjesnik arheološkog muzeja, Zagreb
 VHAD – (n.s.) Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (nove serije), Zagreb

LITERATURA

- BARKOCZI, L. 1964, *The population of Panonia from Marcus Aurelius to Diocletian* // AAH 1964, 16, fasz. 3-4, Budapest, 257-356.
- BRUNŠMID, J.; KUBITSCHKEK, W., 1880, *Bericht über eine Reise in die Gegend zwischen Esseg und Mitrowitza* // AEM 1880, 4, Wien, 97-124.
- BRUNŠMID, J., 1895, *Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija* // VHAD n.s. 1895, 1, Zagreb, 1-13.
- BRUNŠMID, J., 1900, *Colonia Aelia Mursa* // VHAD n.s. 1900, 4, Zagreb, 21-42.
- BULAT, M., 1965, *Rekognosciranje arheološkog terena od 1.1. 1963. do 31. X. 1965.* // OZ 1965, 9-10, Osijek, 293-294.
- BULAT, M., 1981, *Rekognosciranje Arheološkog odjela Muzeja Slavonije Osijek* // AP 1981, 22, Beograd, 181-187.
- BULAT, M., 1989, *Mursa – Osijek u rimsko doba*, Osijek.
- CELESTIN, V., 1897, *Neolitska naseobina kod Osijeka* // VHAD n.s.1897, 2, Zagreb, 104-109.
- GÖRICKE-LUKIĆ, H., 2000, *Sjeveroistočna nekropola rimske Murse*, Osijek.
- GRUBIŠIĆ, A., 2002, *Arheolog dr. Robert Rudolf Schmidt u Hrvatskoj* // OZ 2002, 26, Osijek, 107-134.
- GRUBIŠIĆ, A., 2005, *Arheološki klub Mursa*, Osijek.
- JEVREMOV, B., 1988, *Vodnik po lapidariju*, I. del, Ptuj.
- KATANCIVS, M. P., 1782, *Dissertatio de columna militaria ad Eszekum reperta*
- KENNER, N., 1870, *Noricum und Pannonia*, Wien.
- LJUBIĆ, Š., 1881, *Rimski natpis u Osijeku iskopan* // VHAD 1881, 3, Zagreb, 84-85.
- MALLORY, J. P., 1999, *In search of the Indo – Europeans Language, Archeology and Myth, Thames and Hudson*, London.
- MARTINET, A., 1987, *L'indoeuropeo Lingue, popoli e culture*, E d. Laterza, Bari.
- MAŠKIN, N. A., 1951, *Historija starog Rima* (ćir.), Beograd.
- MEJE, A., 1965, *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*, Beograd.
- MIŠKIV, J., 1998, *Rimska vojnička diploma iz Slavenskog Broda*, Zagreb.
- MOCSY, A., 1962, *Pannonia* // PWRE –Suplement 1962 band IX, Stuttgart, 517-776.
- PETRIKOVITS, H. V., 1957, *Die Varciani* // VAHD 56-59/1957, II, Split, 60-66.
- PINTEROVIĆ, D., 1954, *Iskapanja i arheološki nalazi na terenu Osijeka i njegove okolice od 16. X. 1948. do kraja 1954.g.* // OZ 1954, 4, Osijek, 169-173.
- PINTEROVIĆ, D., 1958, *Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Osijeka i okolice* // OZ 1958, 6, Osijek, 23-63.
- PINTEROVIĆ, D., 1967, *Mursa u svijetlu novih izvora i literature* // OZ 1967, 11, Osijek, 23-65.
- PINTEROVIĆ, D., 1978, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek.
- RENDIĆ – MIOČEVIĆ, A., 1993, *Rimska nadgrobna stela iz Odre nadomak Zagreba* // Obavijesti HAD 25/1993, 2, Zagreb, 28-31.
- ŠAŠEL, A. i J., 1963, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX reportae et editae sunt* // Situla 1963, 5, Ljubljana.
- SRŠAN, S., 1996, *Osječka groblja*, Osijek

WHO WERE THE TWO ATERIXES ALLEGEDLY COMING FROM OSIJEK AND ODRA NEAR ZAGREB

SUMMARY

The Museum of Slavonia keeps a simple grave stele attributed to *Urbana* and her son *Getul* who were freed by *Aterix*. It was found at the Jewish cemetery in Gornji grad, near the road to Čepin. According to the analysis done by D. Pinterović in 1978, the stele was dated in the end of the 1st or the beginning of the 2nd century, *Urbana's* husband and heir and *Getul's* father would be *Arkto*, also mentioned on the stele. The location of *Aterix's* property, where they lived and were buried, could have been that of today's cemetery.

There are no finds that could substantiate this thesis. The word of mouth at the museum was that the stele was first found at a cemetery in Grabovac but there was no mention of which Grabovac. There are several places by that name, namely, in Baranja, near Dalj, Sotin and one near Đakovo. However, Grabovac near the Jewish cemetery has remained unknown. The author believes the original location of the stele was Grabovac in Baranja from where it had to be transferred to Osijek, to the Jewish cemetery more specifically, before 1941.

Based on various information and analogies the

author believes that *Urbana*, mother of *Getul*, was a member of the *Getules* (people living in North Africa), and that she was brought in around 25 AD as a slave to the Pannonian IX Legion (*Hispanorum*) that had fought in North Africa against rebels. She was sold in a town as town slave. Later was bought by *Aterix* (from Osijek) who set her free together with her children and brother *Arkto*. The author also thinks that *Urbana* and *Aterix* were born around 15 AD and thus of approximately the same age. According to the inscription on the stele she died at the age of 50 which means the stele was made in 65 AD.

The stele from Odra near Zagreb has been attributed to *Ateboduus*, son of yet another *Aterix*, a veteran of the II Varcian cohort who was discharged from military service in 80 AD. He died at the age of 75, in around 112 AD. His father *Aterix* was probably born in around 15 AD.

As for the meaning of the Celtic name *Aterix*, it could be translated into Croatian on the basis of linguistic analysis as "father King".